

A polgári jog a változó jogrendszerben

1. Vékás Lajost hatvan évvel ezelőtt ismertem meg. Akkor mindketten egyetemi hallgatók voltunk. Kapcsolatunk kisebb megszakításoktól eltekintve folyamatos volt. Az eltelt évtizedek alatt a kapcsolat haszonélvezője voltam: sokszor kaptam segítséget Vékás Lajostól. Egy-egy nehezebb életszakaszomban baráti támogatása, együttérzése különösen sokat jelentett. Születésnapjaimra köszöntőnek megpróbálok olyan témát keresni, amely érdekelheti.

2. Napjaink polgári joga nem azonos azzal, amit hatvan évvel ezelőtt tanultunk. A Polgári Törvénykönyv mai szabályainak kialakításában Vékás Lajosnak meghatározó szerepe volt, tehát a változásoknak tudatában van. Ennek ellenére számára is gondolkoztatható lehet az alábbi néhány példa.

Közismert, hogy a biológiai és orvostudományi fejlődés megdöbbentő kérdéseket vet fel. Az egyik eset a következő volt. Egy 14 éves lány gyógyíthatatlan betegségben szenvedett. Interneten megtudta, hogy egy amerikai klinikán a gyógyíthatatlan betegeket a halál bekövetkezése után lefagyasztják és megőrzik addig, amíg az adott betegségre gyógymódot dolgoznak ki. Megkeresésére a klinika közölte, hogy vállalják a klinikán történő megőrzését. A lány meghalt. A lányt gondozó anyja egyetértett a holttestnek az amerikai klinikára történő elszállításával, a különélt apa azonban nem. Bíróságnak kellett döntenie a jogvitában.¹

Az élet keletkezésével kapcsolatban is kérdések jelentkeznek. Egy francia házaspárnak úgy születtek ikrei, hogy a szülésre egészségügyi okok miatt nem képes anyja petesejtjét férje ondójával laboratóriumban megtermékenyítették és ezt a sejtet beültették egy amerikai asszony méhébe. A „béranya” nem kapott díjat közreműködéséért. Kalifornia állam Legfelsőbb Bírósága megállapította, hogy a francia házaspár tekintendő az ikrek anyjának és apjának. A család Franciaországba való hazatérése után a szülői jogállás megállapítása tárgyában folyt eljárás. A *Cour de cassation* határozata után a kérdés az Emberi Jogok Európai Bírósága elé került. A meghozott döntés az ikrek családi élet tiszteletben

* Az MTA r. tagja, professzor em., Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar; harmathy@ajk.elte.hu

¹ H. Conway: Frozen Corpses and Feuding Parents: Re JS (Disposal of Body), *Modern Law Review* 1/2018, 132–141.

tartásához való jogának sérelmét állapította meg². Ezt követően az anya jogálásával kapcsolatban került a jogvita ismét a *Cour de cassation* elé. A Bíróság az Emberi Jogok Európai Bírósága véleményét kérte döntésének meghozatala előtt. A Bíróság nagy tanácsa véleményében ismét a gyerekek jogának védelmét állította előtérbe³.

Egy további esetet azért említem, mert az egészségügyi rendszer működése világszerte gondot okoz. A kérdés a szerződés-kötési, szolgáltatásnyújtási kötelezettség eseteként említhető meg. Amerikai jogi viszonyok között egy 1901. évi esetre hivatkoznak, amelyben a bíróság azt mondta ki, hogy az orvos nem köteles ellátni súlyos állapotban lévő korábbi betegét, ha az már nem tud fizetni a kezeléséért⁴. Az egészségügyi szolgáltatások területén a témának jelenleg is különleges jelentősége van. Más területeken is jelentkezhet azonban a szolgáltatásnyújtási kötelezettség. Példaként említhető a kizárólagos jelleggel szolgáltatást nyújtó vállalkozó kötelezettsége. Ennek egyik magyar rádióadásban néhány éve politikai vitát is kiváltó esete: kis településen egyetlen szolgáltatást nyújtó vállalkozó (kocsma, kenyérbolt) megtagadhatja-e, hogy a település lakójának eladjon (kitilthatja-e a kocsmából).

Az elgondolkodtató kérdésfelvetések számos más területen jelentkezhetnek. Az amerikai jogirodalomban jelent meg az az álláspont, amely szerint az állam passzivitása a tulajdonjog sérelméhez vezethet és eredményezheti az állam felelősségének megállapítását. Kérdéses, hogy az állam intézkedésének hiánya miatt megállapítható-e a tengerparti telkek tulajdonosainak sérelme pl. a tengerszint emelkedésének veszélye esetén⁵.

3. A XX. század borzalmai közé tartozott a holokauszt. Ennek, valamint a náci és a szovjet rendszer emberi értékeket semmibe vevő működésének hatására épült ki az emberi jogok védelmének olyan nemzetközi intézmény- és szabály-rendszere, amely az egyes országok jogának egészét átalakította. Kevésbé vált tudatosná viszont annak a technikai, gazdasági, társadalmi, politikai átalakulásnak a jogra gyakorolt hatása, amely a XIX. század közepe óta bekövetkezett.

A vázolt témakörrel való foglalkozás indokoltságának és a szempontok sokféleségének jelzéseként két nemzetközi konferencia említhető meg. Az egyik

² Menesson c. France Requête n° 65192/11.

³ Avis consultatif relatif à la reconnaissance en droit interne d'un lien de filiation entre un enfant né d'une gestation pour autrui pratiquée à l'étranger et la mère d'intention (Demande n° 16-2018-001).

⁴ N. Bagley: Medicine as a public calling, *Michigan Law Review* 1/2015. A kérdéses jogvita: Hurley v. Eddingfield, hivatkozás a cikk 83–84. oldalán.

⁵ Ch. Serkin: Passive Takings: The State's Affirmative Duty to Protect Property, *Michigan Law Review* 4/2014. 389–393.

fő témája a piac filozófiája volt⁶. Ezzel összefüggésben említhető meg, hogy az utóbbi időben ismételten olyan cikkekkel lehet találkozni jogelméleti folyóiratokban, amelyek polgári jogi intézmények elvi alapjaival foglalkoznak. A másik konferencia címe *Beyond the State – Rethinking Private Law* volt⁷, leegyszerűsítve: társadalom, gazdaság, állam, polgári jog összefüggése.

4. A gyarmatok megszűnése korának egyik központi kérdése az volt, mennyiben segítik elő a jogi eszközök a fejlődő országokban a gazdasági, társadalmi átalakulást. A vonatkozó vizsgálatokat áttekintő egyik elemzés témakörünk szempontjából is figyelembe veendő megállapítása az volt, hogy a jogi szabályozás akkor tud eredményes lenni, ha megfelel az adott társadalom történelme során kialakult politikai, kulturális, gazdasági, intézményi sajátosságoknak⁸.

Nagy befolyással volt azonban az említettől eltérő megközelítés. Elterjedt a kérdések közgazdasági alapon történő elemzése. Magyarországon is ismertek a jogintézmények gazdasági elemzésen alapuló chicagói iskola nézetei⁹. Hazánkban kevésbé kapott teret a Yale iskola meghatározó személyiségének, Calabresinek a gazdasági tényezőkön kívül más szempontokat, így politikai filozófiát is figyelembe vevő felfogása.¹⁰ A gazdasági modellek túlzott előtérbe helyezésével szemben mások is felléptek. Így Epstein az alapvető elvi kérdések elsődleges fontosságát emelte ki és azt is hangsúlyozta, hogy a közjog és a magánjog összhangját kell megteremteni. Kiemelte, hogy nem vezet jó eredményre az a tendencia, amely nincs megfelelő módon tekintettel a magánjogi elvekre.¹¹ Szélesebb alapon álló megközelítés található Kuznetsnek abban az elméletében is, amely a technológia, a társadalom, a népesség, az intézmények hosszú időtartam alatt bekövetkező változásának összefüggései alapján von le következtetéseket.¹²

⁶J. J. Vassel – H. C. Schmidt am Busch (Hrsg.): Die Philosophie des Marktes/The Philosophy of the Market, *Deutsches Jahrbuch Philosophie* Bd. 7. Hamburg 2016, *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* 4/2018, 593–594.

⁷N. Jansen – R. Michaels: Private Law and the State: Comparative Perceptions and Historical Observations, *Rabels Zeitschrift* 2/2007, 345–397.

⁸K. E. Davis – M. J. Trebilcock: The Relationship between Law and Development: Optimists versus Sceptics, *The American Journal of Comparative Law* 4/2008, 945–946.

⁹Pl. R. A. Posner: *Economic Analysis of Law*, Austin–New York 2011⁸.

¹⁰Calabresi munkásságáról külön számban adott elemzést a *Law and Contemporary Problems* című folyóirat 2014. évi 2. száma, ld. egyébként a folyóirat bevezető cikkét: A. Marciano – G. B. Ramello: *Foreword*, különösen V–VIII.

¹¹R. A. Epstein: Concepts before Percepts: The Central Place of Doctrine in Legal Scholarship, *The University of Chicago Law Review* 1/2017, 99–102.

¹²S. Kuznets: *Economic Growth of Nations*, Cambridge, Mass. 1971/6, 56–57, 62.

5. A gazdaság, az állam, a társadalom kapcsolata iránt néhány évtizede megnőtt az érdeklődés. A XIX. század második fele óta bekövetkezett technikai, gazdasági, demográfiai, társadalmi, politikai változások sok szempontból új helyzetet teremtettek. Jelentős szerepe volt az új elméleti vizsgálatoknál annak a gyakorlati igénynek, amely a fejlődő országokkal kapcsolatban számos területen jelentkezett¹³. Az érdeklődést jelentős mértékben befolyásolta a Szovjetunió megszűnése, a szocialista táborhoz tartozó országokban megindult politikai, gazdasági, társadalmi változás is, ami együtt járt a jogrendszer alapjait is érintő átalakulással. Az igazán fontos kérdés a társadalom, a gazdaság, a politika, az állam és a jog összefüggése. Ennek a kérdéskörnek egyik részkérdése a polgári jog szerepe a gazdasággal, a társadalommal, a politikával, az állammal összefüggésben.

6. Douglas C. North történelmi elemzések alapján arra a következtetésre jutott, hogy egy új gazdasági rendszert több tényező együttesen határoz meg. Ilyen tényező a munkamegosztás változása, a gazdasági szervezetrendszer és a társadalom átalakulása, az állam szerepének a tulajdoni rendszerrel összefüggésben történő változása¹⁴. A témakörben továbbra is irányadó a korábbi osztrák, német szerzők, így Max Weber, Gustav Schmoller, Joseph Schumpeter álláspontja¹⁵. Az újabb irodalomban jelentős Polányi átfogó elemzése. Polányi kiemelte az állam, a társadalom és a gazdaság összefüggő változási menetét, a pénz és a munkaerő szerepét¹⁶. Témánknál szintén fontos Parsons álláspontja: ő a gazdaság szociológiai szempontú vizsgálatában a társadalmi, politikai, kulturális, államrendszerbeli tényezőket emelte ki¹⁷.

A gazdaságra és a társadalomra vonatkozó általános elméleti felfogások a polgári jog változásának értékeléséhez alapot nyújtanak. A gazdasági szociológiának része a jog vizsgálata is¹⁸. Korunk a hagyományos kategóriák mindezek alapján történő újragondolását teszi szükségessé¹⁹.

¹³ B. F. Hoselitz: *Sociological Aspects of Economic Growth*, Glencoe, Illinois 1960, 3–5.

¹⁴ D. C. North: *Structure and Change in Economic History*, New York–London 1981, 59–68.

¹⁵ R. Richter: Bridging Old and New Institutional Economics, *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 4/1996, 567–589.

¹⁶ K. Polányi: *Origins of our Times. (The Great Transformation)*, London 1946, 72–73, 218–227.

¹⁷ T. Parsons: *Structure and Process in Modern Societies*, Glencoe, Illinois 1960, 160–163.

¹⁸ N. J. Smelser – R. Swedberg: Introducing Economic Sociology, és L. B. Edelman – R. Stryker: A Sociological Approach to Law and the Economy, in: N. J. Smelser – R. Swedberg (eds.): *The Handbook of Economic Sociology*, Princeton–Oxford–New York 2008², 3–4, 527–528.

¹⁹ Hasonló törekvés található a polgári jog alapvető intézményeinek változásait vizsgáló műben: J. Rochfeld: *Les grandes notions du droit privé*, Paris 2011.; a célkitűzés ismertetése: 4–5.

7. A mai jogrendszerben az alaptétel az, hogy a közjog a közérdeket szolgálja, a magánjog pedig a magánszemélyekét és ezen az alapon a jogterületek elválasztása lehetséges. Az alkotmányjog és a polgári jog kapcsolata jogrendszerekként eltérő volt a XX. század közepéig. A II. világháború után köztudottan megnőtt az egyes jogrendszereken belül az alkotmányjog szerepe és az emberi jogok védelmének jelentősége. Mindez hatást gyakorolt a polgári jog anyagára, de viszonylag szűk területére korlátozódott. Kiterjedésében és következményeiben jelentősebb viszont a közigazgatási rendszer működésének a polgári jogra való hatása. Példa lehet a jogszabályok száma:

törvények száma 2017-ben 208, 2018-ban 139, 2019-ben július 1-jéig 60,
kormányrendeletek száma 2017-ben 532, 2018-ban 324, 2019-ben június 30-ig 159.

Kiegészítésként érdemes megemlíteni az Európai Unió nagyszámú jogszabályát.

Az említett adatok a kodifikáció elméleti kérdéseivel foglalkozó francia jogász Bruno Oppetit megállapítását idézik fel: a társadalmi viszonyokba történő folyamatos mind nemzeti, mind uniós jogszabályi beavatkozás a gazdasági jogterületet az állandó változás állapotában tartja. A jogszabályoknak egy adott célra, a cselekvés eszközeként történő felhasználása ellentétben áll a jogi kategóriák összhangjának az igényével, a jogbiztonsággal.²⁰ Carbonnier a jogszabályok túlbuzjanzását a jog inflálódásának minősítette.²¹ A német helyzet azonos értékelése szerint a jogalkotó szinte naponta hirdeti ki új közigazgatási szabályt.²² Az előzőekben említett helyzet nem hirtelen alakult ki. Stolleis bemutatja, hogyan fejlődött rohamosan a közigazgatási szabályozás a technikai, gazdasági, társadalmi változásokkal összefüggésben. Jellemző Otto Mayer megállapítása: a jogállam a jól rendszerezett közigazgatási jog állama.²³

A francia jogban a közigazgatási jog előtérbe kerülése folytán a polgári jog sajátos megkettőződése alakult ki. A polgári jogtól eltérő megoldások jönnek létre azokban a jogviszonyokban, amelyekben legalább az egyik fél közjogi jogi személy. Fontos lépés volt a Blanco-ügyben 1873-ban hozott határozat. A közjogi és a magánjogi ügyekben hatásköri vitákban döntő Tribunal des conflits döntése szerint a hatáskör megállapításánál az elvi alap az 1790-ben megalkotott törvénynek az a szabálya, amely szerint a bíróságok nem zavarhatják meg a

²⁰ B. Oppetit: *L'expérience française de codification en matière commerciale*, Dalloz 1990, Chr. 1.

²¹ J. Carbonnier: *Droit et passion du droit sous la Ve république*, Paris 1996, 107–112.

²² J. Ph. Schaefer: „Neue” oder „neoklassische” Verwaltungsrechtswissenschaft? *Jahrbuch des Öffentlichen Rechts*, 2016/6, 473.

²³ M. Stolleis, *Die Entstehung des Interventionsstaates und das öffentliche Recht*, *Zeitschrift für neuere Rechtsgeschichte* 1989/3, 4, 141.

közigazgatás működését. Ennek alapján a közigazgatás cselekményeivel kapcsolatos ügyekben a bíróságok nem járhatnak el. A közigazgatási bíróság az adott ügyben a Code civil szabályaitól függetlenül megállapította a kártérítési felelősséget.²⁴

A kiindulási elvi alap változott ugyan, de Franciaországban jelenleg is külön joganyagként kezelik a közigazgatási jog területére sorolt, közigazgatási bírósági hatáskörbe tartozó joganyagot. A polgári jog és a közigazgatási jog körébe sorolt szerződési kérdések eltérő kezelésének példája a szerződés bírói módosítása a szerződéskötést követően megváltozott körülmények esetén. A közigazgatási bíróságok 1916 óta a bírói szerződésmódosítás gyakorlatát követik, ezzel szemben a francia Legfelső Bíróság elutasította a bírói szerződésmódosítás lehetőségét. Ezt a felfogást csak a Code civil 2016. évi módosítása változtatta meg²⁵.

8. A német polgári jog és közigazgatási jog fejlődését megszakította a náci időszak. A II. világháború után következő első évekre a nehéz újrakezdés volt jellemző. Előtérben a különleges politikai jelentőséggel rendelkező alkotmányjog fejlődése állt. A katonai megszállás és az NDK külön állammá alakulása után olyan alkotmányt kellett megalkotni és olyan alkotmánybíróságot kellett létrehozni, amely egyértelművé tette a múlttal való szakítást. Ehhez viszonyítva a közigazgatási jog másodlagos volt. Az 1950-es években jelent meg Forsthoftnak az a többkötetes könyve, amely a közigazgatási jog fejlődését elősegítette. A mű nagyrészt az 1930-as években kialakított elképzelésnek megfelelően a szolgáltató államot állította a középpontba; az állam részben a polgári jogi formák felhasználásával, részben közigazgatási aktusokkal gondoskodik az állampolgárokról és valójában visszaszorítja a privát autonómiát. A helyzet elméleti értelmezésére irányuló törekvés azonban háttérben állt a háború következményeivel küzdő ország körülményei között és elterjedt a mindennapos feladatok alkotmányjogi alapú, jogállami követelményekkel összhangban lévő megoldása.²⁶

A háború utáni viszonyok között a politikához a közjognál távolabb álló polgári jog területén is alapvető gondok jelentkeztek. Wieacker 1960-ban a polgári jog XIX. századi egységének megszűnését állapította meg. A korábban egy-

²⁴ M. Long – P. Weil – G. Braibant – P. Delvolvé – B. Genevois: *Les grands arrêts de la jurisprudence administrative*, Paris 2003¹⁴, 1–3.

²⁵ Ld. erről H. Attila: Szerződésmódosítás – devizaalapú kölcsönszerződés, *Jogtudományi Közöny* 2016/11, 537–547.

²⁶ M. Stolleis, *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland*, IV. Band 1945–1990, München 2012, 172–185.

séges anyag részekre bomlásának megnyilvánulása az állam gondoskodási (közjogi) kötelezettségének növekedése, a munkajog önálló jogággá válása, a kartelljog és a szellemi alkotások joga fontosságának erősödése²⁷.

9. Az előzőekben elmondottak kiegészítéseként indokolt utalni arra, hogy a gazdasági élettel kapcsolatos közigazgatási jogi területeken a közelmúltban jelentős változások történtek Franciaországban. A II. világháború után a gazdasági fejlődés elérése érdekében az európai államok jelentős része valamilyen tervezési rendszert alkalmazott. Ennek egyik sajátos formája volt az a francia rendszer, amely a gazdasági célok megvalósítása érdekében az állami szervek és a gazdasági szervezetek között megállapodásokban rögzítette a megvalósítandó feladatokat. Minden országban ismert volt azonban a nagy gazdasági jelentőségű koncessziós megállapodás, továbbá a közjogi jogi személyek többnyire nagy értékű megrendeléseinek szerződéses formája, a közbeszerzés.

Franciaországban a közelmúltban kiterjedt jogalkotás határozta meg a Macron elnök gazdaságpolitikai elgondolásainak megvalósítását szolgáló intézkedéseket. A gazdasági élet alkotmányos kérdéseinek számos elemére, a gazdaságigazgatás különböző területeire születtek részletes szabályok. Így a szabályok kiterjedtek a tulajdonjogra, a szerződésekre, a gazdasági társaságokra, a társadalombiztosításra is.²⁸ A francia gyakorlatban a legújabb rendelkezésektől függetlenül is, a szerződések továbbra is az állam gazdaságirányítási céljainak megvalósítását széles körben alkalmazott jogi eszközként jelennek meg.²⁹

Németországban nem történt a közelmúltban olyan politikai változás, mint Franciaországban. Ennek ellenére a közigazgatás-tudomány területén komoly változást igényel a közigazgatási jog német elméleti művelőinek egy tekintélyes része. Az 1990-es évek elejétől indult meg egy olyan kutatás, amely a közigazgatási jog tudományának más társadalomtudományokkal való kapcsolatát kívánja erősíteni és az alkotmányjogi összefüggések, valamint az európai jogi követelmények vizsgálatát tűzte ki célul³⁰.

²⁷ F. Wieacker: Das bürgerliche Recht im Wandel der Gesellschaftsordnung, in: F. Wieacker: *Industriegesellschaft und Privatrechtsordnung*, Frankfurt am Main 1974, 42–43, 53.

²⁸ P. Delvolvé: Les libertés économiques, *Revue française de droit administratif* 2017/1, 33–41.

²⁹ D. Truchet: Contractualisation et décentralisation fonctionnelle, *Revue française de droit administratif* 2018/2, 221–226; J. Chevallier: Contractualisation(s) et action publique, *Revue française de droit administratif* 2018/2, 209–213.

³⁰ M. Eifert: Transformation der Verwaltungsrechtswissenschaft – Neue Verwaltungsrechtswissenschaft, *Jahrbuch des Öffentlichen Rechts* 2016/5, 457–460.

10. Azokban az országokban, amelyekben erős hagyománya van a közigazgatás-tudománynak és a gazdasági közjog tudományának, a figyelem előterében állnak a gazdaság, a gazdaságirányítás változásai. A hagyományos polgári jogi területeken viszont a változásokra kevesebb figyelem jut. Különösen ez a helyzet az önálló kereskedelmi joggal rendelkező országokban. A gazdaság működésének alapvető jogi kérdései (a piacra való belépés, a piac elhagyása, a piac működésének feltételei, a piac szerkezete stb.) legfeljebb áttételesen jelentkeznek. Ebből a szempontból is különösen figyelmet érdemel Knut Wolfgang Nörr két monográfiája, amely a német gazdaság történelmi alakulását mutatja be polgári jogi kiindulással. Nörr leírja, hogy a BGB előkészítése idején már jelentkezett a kartellek problémája és felvetődött az a megoldási lehetőség, hogy a Code civil bevezető rendelkezéseihez hasonlóan a német törvénykönyv is tartalmazzon a közérdekre történő hivatkozást. Ennek alapján kimondható lehetett volna a (közérdekkel ellentétes) kartellszerződések érvénytelensége. Ezt azonban elvetették. A gazdasági probléma kezelésére részben a szerződési szabadság, részben a kártérítés vonalán lehetett volna a polgári jog eszközeivel fellépni. Ez azonban nem történt meg. A kartellek megengedtségének vizsgálata gazdaságigazgatási feladat volt, a közigazgatás azonban a kartellek elterjedését nem akadályozta meg.³¹ A gazdaság működésének polgári jogi alapon történő kezelése a II. világháború után következő időszakban is problematikus maradt³².

Minden ország jogában különböző jogterületekre tartoznak a pénzzel és a bankokkal kapcsolatos kérdések. A gazdasági élet egészére meghatározó befolyást gyakorló ezek a jogintézmények különösen nagy szerepet kaptak a XX. és XXI. században. Kérdés, hogy a polgári jog, kereskedelmi jog milyen szerepet tud betölteni a közjogi szabályok mellett és általában a jog mennyire tud hatékony védelmet nyújtani a visszaélésekkel szemben³³.

11. Vékás Lajossal való megismerkedésem óta szinte minden megváltozott. Más a politikai helyzet, mások a gazdasági, társadalmi viszonyok. A jogrendszer alapvetően más lett az elmúlt évtizedek alatt. A polgári jogban sok szempontból mégis bizonyos állandóságot lehet feltételezni. Ez az állandóság jelentős részben annak köszönhető, hogy volt a polgári jogászoknak egy olyan nemzedéke, amely csak a feltétlenül szükséges mértékben igazodott időszakának aktuális

³¹ K. N. Nörr: *Das Leiden des Privatrechts*, Tübingen 1994, 15–18, 222–228.

³² K. Schmidt: *Wirtschaftsrecht: Nagelprobe des Zivilrechts – Das Kartellrecht als Beispiel*, *Archiv für die civilistische Praxis* 2006/2–3. 169–204.

³³ B. Oppetit : *L'ambivalence de l'argent*, *Archives de philosophie de droit* 1997 (42), 19–24.

(és folyamatosan változó) követelményeihez, de a lehetséges mértékben megőrizte egy korábbi időszak jogának alapjait. Erre támaszkodva, az új követelményeket alapul véve lehetett felépíteni napjaink új polgári jogát. A bevezetőben említett esetek mégis azt a jelzést adhatták, hogy a változások rohamosak, egyre újabb kérdések jelentkeznek. Mindehhez járul az a gond, hogy az elmúlt évtizedek mindent folyamatosan újraértékelő változásainak hatásai, társadalmi, gazdasági összefüggései elemzést igényelnek. A polgári jog hagyományos anyagán belül is közismerten alapkérdések vizsgálatára van szükség. A változások fő irányainak tisztázásához tartozik a közigazgatási jogi és a polgári jogi megoldások egymáshoz való viszonyának tisztázása, az alkalmazásra kerülő megoldások elemzése.